

L'HUMANISME I ELS CLÀSSICS A CATALUNYA (SEGLES XIV-XV)

El terme humanisme abarca la línia de pensament caracteritzada pel renovellament dels estudis clàssics que arrelà a la literatura italiana al llarg del segle XIV i que s'imposà per tot Europa els dos següents. Petrarca i Boccaccio foren les figures impulsores d'aquest moviment.

El mot "humanitas" que emprà Leonardo Bruni en una famosa oració fúnebre serví per batejar aquest corrent, aquesta paraula s'entén com la traducció del mot grec filantropia que significa "amor a la condició humana". Som doncs al davant d'una nova valoració de l'home i el seu parer en el món que forjaran les bases ideològiques del Renaixement. Un Renaixement que arribarà a les terres catalanes a les darreries del segle XV i primera meitat del XVI.

L'humanisme més que coneixement directe d'uns autors i d'unes obres implicà una nova actitud davant la seva presència. Els autors clàssics ja eren coneguts des de feia temps a Catalunya, però en un altre sentit, com a autoritats, com a conjunt de màximes.

El corrent humanístic es revela per un seguit d'actituds i opinions que denoten tot un canvi en la sensibilitat que s'opera en aquest període entre l'edat mitjana i el Renaixement. Aquest canvi correspon a la nova situació de l'home i la seva manera d'entendre el món, conseqüència en bona part del racionalisme burgès que s'havia imposat.

Així, l'ànnsia pel saber, la valoració de la intel·ligència, de la bellesa i dels llibres com a vehicles de transmissió són símptomes del canvi de mentalitat.

Hem de tenir ben present que l'humanisme català només tingué repercussió en l'evolució de la prosa. La poesia fou tot un altre món i romangué lligada al Consistori de Tolosa.

El corrent humanístic es fa palès, si prescindim de Metge i Canals, a mesura que transcorre el segle XV en un seguit d'autors que es dediquen als estudis filològics i que escriuen sobretot en llatí.

L'entrada de l'humanisme a Catalunya pot situar-se vers el 1380, moment en què

comença a operar-se un canvi en la prosa cancelleresca i que s'embrèn la primera traducció de Petrarca, ens referim al *Valter e Griselda*.

ANTECEDENTS

Ja al regnat de Pere el Cerimoniós 1336-1387 s'accentua el coneixement de la cultura llatina a base de traduccions d'obres històriques, així, autors com Jaume Domènech, Ferrer Sayol o Jaume Conesa foren els primers que s'enfrontaren a Catalunya amb les dificultats d'adaptar al vernacle les obres clàssiques. El plantejament d'aquestes obres era plenament medieval, basat en el criteri d'autoritat.

Hem de recordar que el mateix monarca és autor d'un elogi a l'acròpoli d'Atenes i que el 1380 cedí la seva biblioteca municipal al monestir de Poblet per tal que fossin conegudes les gestes del Casal d'Aragó.

Joan I, ja abans de ser rei, representa i presideix el període que podríem anomenar com a Pre-renaixement català. Durant el seu regnat 1387-1396 la influència classicista francesa encara és molt palesa, augmenten les traduccions i és quan tenim les primeres notícies de versions dels autèntics clàssics en català: *Les Heroïdes* d'Ovidi arromançades per Guillem Nicolau, Titus Livi i Valeri Màxim traduïts per Antoni Canals, *Les tragèdies* de Sèneca traduïdes per Antoni de Vilagarut i és el moment de la primera versió de Petrarca, ens referim al *Valter e Griselda* de Bernat Metge.

En Aquest període exerceix una notable influència des de la cort pontifícia d'Avinyó l'humanista aragonès J. Fernández de Heredia, un dels primers hel·lenistes europeus.

Per això Jordi Rubio afirma que "si Joan I hagues viscut 20 anys més la seva vida hauria arribat a ser la d'un príncep del Renaixement".

Hem de tenir present que la influència dels clàssics no s'inaugura amb la traducció d'una sèrie d'obres, sinó que les traduccions palesen l'interès despertat als lectors coneixedors del llatí l'obra original, tot això fa dels membres de la Cancelleria Reial, perfectes coneixedors del llatí, l'antecedent més antic i tal volta més decisiu de l'humanisme català.

TRAJECTÒRIA GENERAL DE L'HUMANISME

Ja hem destacat que en aquest període és quan es comença a forjar un nou esperit, ara bé, es tracta d'una conquesta lenta ja que la influència del món medieval resulta un contrapès determinant.

Tanmateix hi ha algunes excepcions precursors d'aquesta nova mentalitat, ens referim a Antoni Canals i Bernat Metge que després estudiarem.

Amb posterioritat a aquests autors es trenca l'equilibri entre el geni de la llengua i l'esperit llatinitzant. Per això cal destacar que tant Metge com Canals saberen reprimir a temps la seva prosa de qualsevol propensió a l'excés i la desmesura

Durant el segle XV els prosistes tendeixen a pecar d'afectació i amanerament i cauen en patents exageracions esteilístiques, un exemple molt clar és Francesc Alegre.

A mesura que avençam dins aquest segle observam com els traductors van assimilant l'esperit de l'antiguitat, alguns d'ells escriuen en llatí la seva obra més important, tal i com passa a Itàlia. És el cas de l'humanista mallorquí Ferran Valentí, format a Itàlia i que el 1440 tornà a Mallorca on morí el 1476. Mangué correspondència amb els principals humanistes italians mestres i amics seus. És el traductor de les *paradoxes* de Ciceró obra que en el seu pròleg destaca per fer un assaig primari de literatura on destaquen les seves consideracions sobre els traductors i escriptors en llengua vulgar: Sant Jeroni, Ramon Llull, Bernat Metge i el seu mestre Leonardo Bruni. La fal.lera humanística de Valentí restà ben palesa en el nom dels seus fills : Teseu, Fedra, Hipòlit i Ariadna.

Les traduccions d'humanistes italians com Petrarca i Boccaccio són freqüents a la primera meitat del segle XV. Petrarca fou traduït per Metge i Canals. Existeix una traducció dels llibres italians de Boccaccio: el 1397 Narcís Franch arromançà el *Corbaccio*, anterior en dos anys com a mínim a *Lo Somni* de Bernat Metge que suposadament la utilitzà. La traducció de Franch no és gens reixida així com la *Fiammeta* anònima. Notable resulta, en canvi, pel seu valor literari, la traducció anònima del Decameron trobada a Sant Cugat de Vallès.

És important assenyalar que una gran nombre de traduccions castelleses d'autors clàssics foren realitzades a partir dels textos catalans, històricament i geogràfica res no té d'estrany de car a a França primer i a Itàlia després hagi servit de pont per entrar alguns autors clàssics a Castella.

ANTONI CANALS

Contemporani de Francesc Eiximenis i de Bernat Metge. Nasqué a València, fou dominicà i exercí diversos càrrecs d'importància a la seva ordre.

L'única obra original de l'autor és *l'escala de contemplació* tractat de mística cristiana adreçada a Martí l'humà.

Tota la seva producció restant són traduccions. La més reixida estilísticament és *Escipió e Aníbal*, versió del llibre setè del poema *Àfrica* de Petrarca. L'obra és d'una puríssima concepció clàssica. *De Arra Ànima*, versió de caràcter moralista. A les altres traduccions de Valeri Màxim i la del tractat de Sèneca *De Providència* deixant de banda les qualitats estilístiques de la prosa destaquen els pròlegs de les obres. En un d'aquests pròlegs manifesta la intenció de rebatre una sèrie de cortesans descreguts, utilitzant els arguments dels autors clàssics.

Aquest fet s'ha de relacionar amb un corrent d'escepticisme situat als nuclis nobiliaris de la cort i que s'estengué ràpidament entre les segles XIV i XV. Es fa inevitable pensar en Bernat Metge com a representant d'aquest corrent.

L'actitud de Canals d'enfrontar-se ideològicament amb aquests cortesans ja no té res a veure amb el medievalisme que manifesten alguns autors com Eiximenis, que de bons segur s'hauria indignat davant qualsevol opinió discrepant de l'ortodòxia cristiana i els hagués replicat amb un tractat teològic. Canals, en canvi s'adona que els temps han canviat, i que se les veu amb contraopinants il·lustrats. Per tant cal combatre les desviacions de la norma amb les mateixes armes: L'heterodòxia.

Altres opinions diuen que Canals acceptà l'humanisme en allò que tenia de moda i artifici literari i que no acceptà el sentit de renovació profunda.

BERNAT METGE

Del grup de secretaris de la Cancelleria Reial, Metge n'és el representant més característic, més intel·ligent i sobretot de mentalitat més moderna. Professionalment dugué una activitat de primer ordre dins l'organisme de la

Cancelleria Reial -sota la rutina burocràtica dels càrrecs que exercia- però a part i paral·lelament, manifestà uns interessos per la lectura i l'estudi dels autors clàssics que només s'expliquen per una curiositat plenament humanística.

Metge fou el primer que percebé els canvis de sensibilitat literària i a més els assimilà amb tota solvència i qualitat, tant és així que amb les seves obres s'inicia un nou període en la història de la literatura catalana.

Metge no fou un escriptor original. Recollí gran quantitat de materials i no es preocupà gaire en la seva reelaboració, ara bé, la seva gràcia radica en el fet de conjuminar elements de procedència molt diversa fins al punt de donar-los una perfecta il·lació, sense entrebancs ni mutació d'estil com succeeix a *Lo Somni*. A part d'això cal dir que el fet de plagiar, en aquesta època no té la mateixa connotació que a l'actualitat. Allò que és plenament original en Metge és la seva actitud davant la vida, ja que palesa tot un conjunt de característiques modernes i humanístiques.

De la seva vida en sabem que nasqué entre 1340 i 1346 a Barcelona, al carrer dels Especiers, on son pare era apotecari. Mort aquest, al 1364 la seva mare es casà amb Ferrer Sayol, funcionari de la Cancelleria Reial (protonotari de la reina Elionor de Sicília, muller de Pere el Cerimoniós) el qual degué orientar culturalment el seu fillastre i degué ajudar-lo en la seva carrera dins la Cancelleria.

L'any 1371, jurà el càrrec de notari, al servei de la reina Elionor i el 1375, morta aquesta apareix adscrit a la casa del primogènit duc de Girona, el futur Joan I, en qualitat d'escrivà. Per causes desconegudes fou processat el 1388, i després rehabilitat, el procés esdevingué favorable a Bernat Metge, car intervingué Violant de Bar, muller de Joan I, que tenia reconegudes inclinacions artístiques. L'any 1395 va fer una estada a Avinyó per raons del seu càrrec i entrà en relació amb l'humanista aragonés J. Fernández de Heredia, que sens dubte influí en la seva trajectòria literària.

Mentrestant els consells de València i Barcelona indignats i ofesos, denunciaren davant el monarca diversos casos de corrupció de consellers reials, i en escaure's la mort del rei Joan I en circumstàncies misterioses i mai aclarides, el 1396, un grup de funcionaris, entre ells Bernat Metge, foren processats.

Fou empresonat, però el 1399, el nou rei Martí I, cridà Metge al seu costat. Al 1402

accedí de nou al càrrec de secretari que abandonà en morir el rei el 1410. Ell mateix moria a Barcelona el 1413.

El testimoniatge de tot el procés ens el dóna a la seva obra cabdal: *Lo Somni*.

Obres en vers:

-*Llibre de Fortuna e Prudència* datat el 1381, és la primera obra coneguda de Metge. Consta de 1194 octosíl·labs aplegats, escrita en primera persona amb la intenció d'identificar l'autor amb el protagonista.

L'acció té lloc en una regió fantàstica on les figures al·legòriques de Fortuna e Prudència mantenen una disputa sobre l'existència d'un veritable ordre providencial, amb la presència i intervenció del mateix autor.

Els temes i l'actitud de Metge en Aquesta obra són plenament medievals: per l'utilització del viatge fantàstic, el transcurs del temps anormal, la utilització del vers en el discurs filosòfic, pel llenguatge aprovençalat i pel procediment al·legòric.

-*El Sermó* de data incerta, consta de 211 versos en codolada, és una paròdia dels sermons dels predicadors. Els consells són una paròdia dels bons consells cristians, però en aquest punt no tan sols hi advertim una clara actitud humorística sinó també - i sobretot- satírica.

-*La Medicina apropiada per a tot mal* consta de 125 versos octosíl·labs aplegats, fou escrita a la presó durant el procés de 1396. És un llevatori burlesc redactat en un català no aprovençalat, que satiritza els tractats de curació del mal d'amor. Aquesta obra té forma epistolar i va adreçada a Bernat Margarit, conseller de Joan I, amic de Metge i processat pel mateix.

Obres en Prosa:

-*Com se comportà Ovidi Essent Enamorat*: obra escrita en la seva joventut de data incerta. És una traducció en prosa del llibre segon d'un poema llatí en hexàmetres, el *De Vetula* de Richard Fournival. En aquesta obra començam a apreciar un canvi estilístic del que serà l'obra posterior.

-*Valter e Griselda* : té una importància excepcional, per diverses raons. Fou redactada durant el procés de 1388 i és una traducció de les epístoles llatines de Petrarca, que al seu torn és una versió de la darrera novel·la del *Decameron*.

Metge adreçà l'obra a Isabel de Guimerà, filla d'un dels tresorers reials, amb la intenció que el pogués ajudar en la resolució d'aquest procés.

La narració descriu com un marquès sotmet a unes proves la fidelitat de la seva dona, d'extracció humil, fins que en resta convençut.

L'argument arbitrari, és irrellevant, i encara és curiós que l'humanisme s'iniciï a terres catalanes amb aquesta novel·leta, l'assumpte i el fons de la qual pertanyen encara al món medieval.

Allò que és veritablement important és que catzoze anys després de la mort de Petrarca (1374) un escriptor d'un altre país ja se'n fa ressò. Aquesta traducció palesa i precisa constitueix el primer rastre de petrarquisme a la península Ibèrica.

Apologia: Inspirada en els *Secretum* de Petrarca ens ha pervingut incompleta. Es tracta d'un fragment d'un diàleg que manté l'escriptor amb un amic seu anomenat Ramón. Cal entendre aquesta obra com la primera mostra en llengua neollatina del diàleg filosòfic a l'estil de Plató i Ciceró. L'autor manifesta la seva actitud humanística i elogia els llibres dels autors antics.

LO SOMNI

És l'obra cabdal de Metge i la darrera de la seva producció. Gràcies a aquesta obra escrita el 1399, poc després d'haver sortit de la presó, Metge ha passat a la història de la literatura catalana com una de les seves figures més destacades.

Dividit en quatre llibres, en certa manera quatre diàlegs, de contingut molt divers, però molt pensat i estructurat.

Trobant-se Metge a la presó, se li apareix Joan I, acompanyat de Tirèsias, l'endeví i el músic Orfeu. Si el rei ha mort ¿com és que se li apareix? "Va morir la meua carn, però

no la meva ànima" afirma Joan I. Sobre el tema de la immortalitat de l'ànima versarà el primer dels quatre llibres del *Somni*, en el qual Metge dóna mostres del seu conegut escepticisme.

En el segon, convençut Bernat Metge, la conversa deriva cap a temes d'actualitat candent tant per l'autor com per a les personalitats que ell confiava que havien de ser els seus lectors i valedors. El rei acompanyat de dos personatges mitològics¹ li manifesta que és al purgatori, afirmació molt important com veurem, entre altres motius per la seva participació al Cisma i diu que no en sortirà mentre el Cisma no es resolgui.

Al tercer llibre, Tirèsies, després de comentar desfavorablement alguns amors il·lícits de Metge, blasma violentament contra les dones en uns passatges que són una traducció, a voltes literal del *Corbaccio*.

Al quart i darrer llibre, Metge fa un elogi de les dones, des de l'antiguitat fins a algunes de les reines catalanes. A continuació Metge fa una invectiva contra els homes, rèplica, punt per punt, del blasme de Tirèsies al llibre anterior.

L'obra acaba quan es desperta l'escriptor i així esdevé el final del somni.

La presència de fets d'actualitat s'explica a partir dels fets biogràfics del propi Bernat Metge. L'autor pretén posar sota llum favorable la seva caiguda en desgràcia. Així s'expliquen les al·lusions a la innocència de l'empresonat; la crítica a l'actitud del rei respecte la seva conducta en el Cisma; l'adulació de la família reial, sobretot els elogis entusiastes adreçat a Maria de Luna ara regnant i que contrasten amb les paraules fredes que dedica a la que havia estat la seva protectora Violant de Bar són una mostra, de les moltes que ens ofereix l'obra de Metge, dels seu cinisme desmesurat... La intenció política és doncs claríssima.

¹ El mite d'Orfeu és un dels més obscurs i més carregats de simbolisme de tots els que presenta la mitologia hel·lènica. Conegut des d'època remota ha evolucionat fins a convertir-se en una veritable teologia. Orfeu participà en l'expedició dels argonautes com a "cap de maniobra". La seva tasca fonamental fou cantar quan les sirenes intentaven seduir els argonautes. El mite més cèlebre relatiu a Orfeu és el de la davallada a l'infern per amor a la seva esposa Eurídice. Aquest mite es desenvolupà a l'època alexandrina com a tema literari i Virgili és qui ens ofereix la versió més rica i acabada al llibre quart de les *Geòrgiques*. Després de la seva mort la seva lira passà al cel on es convertí en constel·lació. L'ànima del poeta passà als Camps Elisis, on revestida amb un ropatge blanc canta per als benaurats.

Coneixent un poc més aquest mite ens resulta més explicable perquè apareix com un dels acompanyants de l'ànima del rei i encarnació d'una de les seves aficions desmesurades. L'altre personatge acompanyant, també de clar origen mitològic és Tirèsies. L'endeví tebà a qui hom atribueix nombroses profecies relatives als esdeveniments més importants de la llegenda tebana és la personificació d'una altra de les passions desmesurades del rei, l'astrologia.

Res no hi ha d'original a *Lo somni*, ja hem apuntat que la seva originalitat rau en l'adaptació d'aquestes fonts i fer-ne un ús adequat als seus propòsits. A part de les influències de Valeri Màxim, Ovidi, Virgili, Petrarca, Boccaccio, Sant Tomàs o Llull és possible que hi influïssen el *Somnium Scipionis* de Ciceró, Comentat per Macrobi i que Metge conegué durant la seva estada a Mallorca. Una altra referència clàssica és el llibre d'Honoré Bouvet *Somnium Supra Materia Scismatis*, que segons sembla Metge tingué ben present.

Estilísticament, la prosa de Metge és elaborada i perfecta, sembla respondre en molts moments a uns esquemes pprefixats i pensats. Res no hi ha d'improvisat en l'estil de Metge, ben al contrari, els diversos elements morfològics i sintàctics són absolutament calculats. La sintaxi és impecable, per molt que tendeixi a l'amplificació, les diferents oacions s'encadenen sense que falli cap nexa d'unió. Així, la seva prosa sempre és clara, exacta i precisa.

Cal insistir que un dels grans mèrits de *Lo Somni* és que constitueix un diàleg que, tot i trobar-se dins la tradició literària de Plató i Ciceró és escrit en llengua vulgar. Petrarca i Boccaccio mai no imaginaren fer una cosa semblant en italià. Per això, *Lo Somni* és una mena de *Secretum* escrit en llengua viva.

Per acabar, direm que l'humanisme no consisteix en escriure en llatí de manera elegant ni a citar figures de la mitologia, sinó a veure el món des d'un observatori diferent al de l'edat mitjana. Bernat Metge s'hi va situar tant com li era possible com a home del seu temps i la seva pàtria. En una carta redactada per ordre reial el 1402, contra els qui maltractaven els jueus, diu que usaven un "ús antic". En aquesta frase es dibuixa una posició espiritual característica, una aspiració a ser modern.